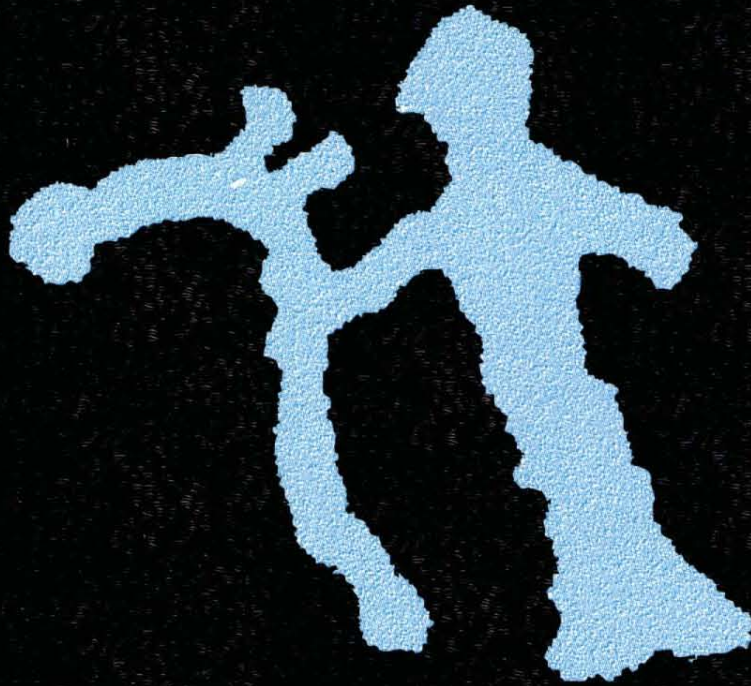

ARKEOLOGI I NORR 6/7
1993/94

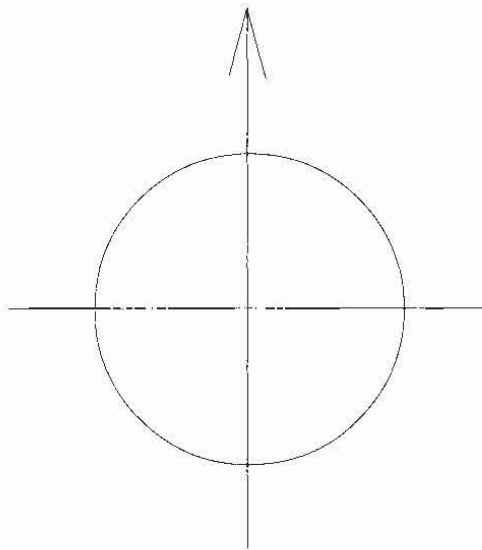

ARKEOLOGI I NORR

6/7

1993/94

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi
UMEÅ UNIVERSITY
Department of Archaeology

Utgivare: Institutionen för arkeologi, Umeå universitet

Redaktör: Lars Forsberg

Distribution: Institutionen för arkeologi,
Umeå universitet, S-901 87 Umeå, Sverige

Tryckt med bidrag från humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet,
Stockholm

Figuren på omslaget från hällristningarna vid Nämforsen, Ångermanland

ISSN 0284-558X

Printed in Sweden by

Nyheterens Tryckeri KB, Umeå 1996

Innehållsförteckning

<i>Lars Forsberg</i> Förord	5
<i>Berit Andersson</i> Tolkning av en mesolitisk boplats med sammanfogning av avslag och bruksskadeanalys	7
<i>Erik Sandén</i> Sävar 202, en kustboplats från äldre bronsålder i Västerbotten	23
<i>Lena Holm</i> Undersökning av en boplats från yngre stenålder i södra Norrlands kustland	33
<i>Leif Jonsson och Helen Wallander</i> En jakt- och fiskebosättning i Hälsinglands skärgård under yngre stenålder Osteologisk undersökning av brända ben från Raä 127, Jättendals sn.	51
<i>Lennart Falk</i> Historisk och förhistorisk kvartsbrytning i Norrland	59
<i>Jan-Erik Wallin</i> Ekonomi och bebyggelsemönster vid Övre Norrlands kustland under bronsålder och förromersk järnålder. Resultat av pollenanalyser	101
<i>Lillian Rathje</i> Järnålderns kognitiva strukturer i norra Ångermanland och södra Västerbotten	117
<i>Tove Hjørungdal</i> En gammal historia. Arkeologins mans- och kvinnogravar	145
<i>Lars Forsberg</i> Forskningslinjer inom tidig samisk förhistoria	165

Järnålderns kognitiva strukturer i norra Ångermanland och södra Västerbotten

Abstract

In this paper an attempt is made to study cognitive structures in the society of the Iron Age on the coast of Västerbotten. The basis of the paper are the results that have emerged within two cross-disciplinary projects. The aim of the study is to define cognitive models for the Iron Age in the investigation area. The economic structure is studied via questions concerning resource use and settlement structure. The Archaeological material from the area is presented, and comparisons with N Ångermanland and Norrbotten are made.

The evidence from linguistics, history and ethnology is presented and show that an agricultural settlement exists in the region from ca 500 A.D. It is suggested that a colonization from middle Norrland as earlier proposed, cannot be supported by the archaeological evidence. The graves along the coast of Västerbotten are different from those in middle Norrland. A geographic and cultural connection between areas with Iron Age hut beddings and cairns and stone settings at low altitudes is possible. It may be that the cognitive systems have been quite different in the studied area than in the agricultural areas in middle Norrland.

Three hypotheses are finally suggested concerning the economy of the area:

1) Areas at some distance from the coast are preferred for agriculture and stock holding. 2) An economy with an emphasis on maritime resources have its settlements nearer to the coast and is not dependent on special geological requirements. 3) A combination of agriculture and maritime strategies should show as settlements in both the above mentioned areas, with permanent structures further inland and more temporary settlement on the coast.

Inledning

I en studie över kognitiva strukturer och ekonomiska strukturer i järnålderns samhälle i norra Ångermanlands och södra Västerbottens kustland ingår att analysera gränsdragningar i tid och rum mellan den mellannorrländsk agrarkulturen och den norrländska fångst/bondekulturen. För att nå fram till olika kognitiva modeller kan det arkeologiska materialet ställas mot de kognitiva system som går att ta fram ur de tidigare arkeologiska, historiska, etnologiska, paleoekologiska och språkvetenskapliga undersökningar som utförts inom undersökningsområdet. En rad tolkningsproblem och representationsproblem finns vid användandet av olika källmaterial, både inom varje kategori för sig och mellan källkategorierna. Här behandlas i första hand kustzonen från Skellefteå socken i norr till Nordmalings

socken i söder. För jämförande material görs utblickar dels till det mellannorrländska området och dels till det norrbottniska området. Tidsmässigt behandlas i första hand järnålder.

Till grund för denna undersökning ligger bl.a. två projekt, "Bottenviksprojektet" och "Sälfångstprojektet", som båda arbetat med tvärvetenskapligt synsätt. Inom den arkeologiska delen av projekten utfördes under perioden 1985–1989 ett antal arkeologiska undersökningar längs hela den nordnorrländska kusten, från Haparanda skärgård till södra Västerbotten. Målsättning för projekten var bl.a. att ta fram dateringar för ett flertal botteniska fornlämningstyper, t.ex. olika typer av tomtningar, labyrinter och s.k. ryssugnar. Vid dessa undersökningar tillvaratogs organiska rester (djurben, makrofossil) vilka speglar den rådande ekonomin på varje plats. Dessutom togs pollenprover för att få fram en konkretare bild av jordbrukets utveckling och klimatförändringar inom området. Utgrävningar utfördes på fyra lokaler: Stor-Rebben i Norrbotten, samt Bjuröklubb, Stora Fjäderägg och Snöan i Västerbotten. (Broadbent 1987a, 1987b, 1988a, 1988b, 1988c).

Kulturanalys

Det grundläggande innehållet (kärnan) i en kultur ligger på det kognitiva planet och en kognitiv kartering behandlar frågor om identitet (kulturer och kulturgränser), värderingar (naturesyn och utnyttjande), lokalitet (bebyggelse och resursutnyttjande) och distans (effektiva förbindelser) (Downs & Stea 1977). En kulturanalys bör därför koncentreras till tre olika företeelser, nämligen de strukturella, de kognitiva och de symboliska system som kommer till uttryck i ett folks eller folkgrupps levnadssätt. Inom arkeologi bygger en kulturanalys på kopplingen mellan fysiska lämningar och ett hypotetiskt mänskligt beteende. Detta beteende styrs huvudsakligen av kulturella och sociala faktorer.

Inom kognitiv antropologi har man länge betraktat kulturer som system av idéer, begrepp och regler. Tonvikten är lagd på människans tankesätt, uppfattningar och kunskaper. Dessa idésystemen är kulturspecifika och bestämmer hur folk beter sig inom ett givet samhälle och innebär att inläring och socialisation bör tillmäts stor betydelse. De kognitiva systemen är inte statiska utan utvidgas och omformas utifrån nya erfarenheter och är inte i sig tillräckliga som indikatorer på hur människan anpassar sig till sin miljö (Keesing 1987).

Begreppet "kultur", kan indelas i tre centrala delområden, kulturell kunskap, kulturellt beteende och kulturella artefakter (i de flesta situationer vanligen sammanblandade) och definieras därmed som "den förvärvade kunskap som ett folk tillämpar för att tolka erfarenhet och generera beteende" (Spradley 1980).

Olika fenomen kan uppvisa olika mönster som i vissa fall kan relateras till kronologiska skillnader och i andra fall till kulturella skillnader. Det är kulturforskarens uppgift att söka komma åt dessa mönster och att försöka att tolka dem. Genom tillämpning av tvärvetenskapligt källmaterial kan det vara möjligt att utarbeta kognitiva modeller för olika platser och tider.

Det har varit vanligt att betrakta kulturelement isolerat och låta dem utveckla eller sprida sig i kraft av egna inboende lagar, utan att man i tillräcklig utsträckning har tagit hänsyn till att det rör sig om ting eller institutioner som har brukats av och bevarats av levande människor och som har fyllt en ganska bestämd funktion i dessa människors vardagsliv.

Kognitiva strukturer är ofta mycket seglivade och starkt normativa och anger hur man inom ett givet samhälle hanterar t.ex. sociala organisationer och hur man väljer hustyper eller smycken. Ju starkare symbolfunktion är hos de kognitiva strukturerna ju snävare är toleransnivån. Element med stark symbolfunktion, är paradoxalt nog, mest utsatta för förändringar i perioder med ekonomisk högkonjunktur och sociala förändringar. Genom att ändra sådana element kan man klarast tillkännage en ändrad status eller en önskan om att ingå i ett nytt socialt sammanhang (jfr. Stoklund 1982:23). Förändringar kan även utgöra lokala anpassningar till ändrade livsvillkor som t.ex. klimatförändringar, näringsmässiga ändringar, förskjutningar i den sociala stratigrafien eller förändrade handelsförbindelser (Stoklund 1982).

Kulturlandskapet och även det arkeologiska materialet kan ses som resultatet av en pågående och kontinuerlig process, påverkad av människa och natur i lika hög grad. Fram till nyligen har det arkeologiska källmaterialet setts som en en gång komplett helhet, gradvis reducerad av olika processer. Kulturlandskapet är vidare en syntes mellan mentalt (kognitivt) landskap och fysiskt landskap. Detta medför att det inom ett och samma fysiska landskap kan finnas olika kognitiva landskap. En samisk och en nordisk befolkning ger t.ex. namn och benämningar på för den egna gruppen viktiga företeelser i landskapet och förstärker därmed den egna gruppens uppfattning om detta landskap. Mentalt och fysiskt landskap är ömsesidigt beroende av varandra.

Den kulturell anpassning inom ett givet ekologiskt system ligger inom det system av sociala relationer genom vilket människan reproducerar sin materiella existens. Detta i sin tur medför att samhällsutvecklingen inte kan ses som en adaptationsprocess, där det sociokulturella system är deterministiskt påverkad av tekno-ekologiska faktorer (Harris 1968:4). För att förklara kulturlandskapets utveckling räcker det inte med ekologiska förklaringsmodeller eller modeller med en linjär utveckling. Monokausala (enkla) förklaringar måste ge vika för mera komplexa modeller, innefattande studier av sociala, ekonomiska och ytterst politiska faktorer och deras förändring (Näsman 1988).

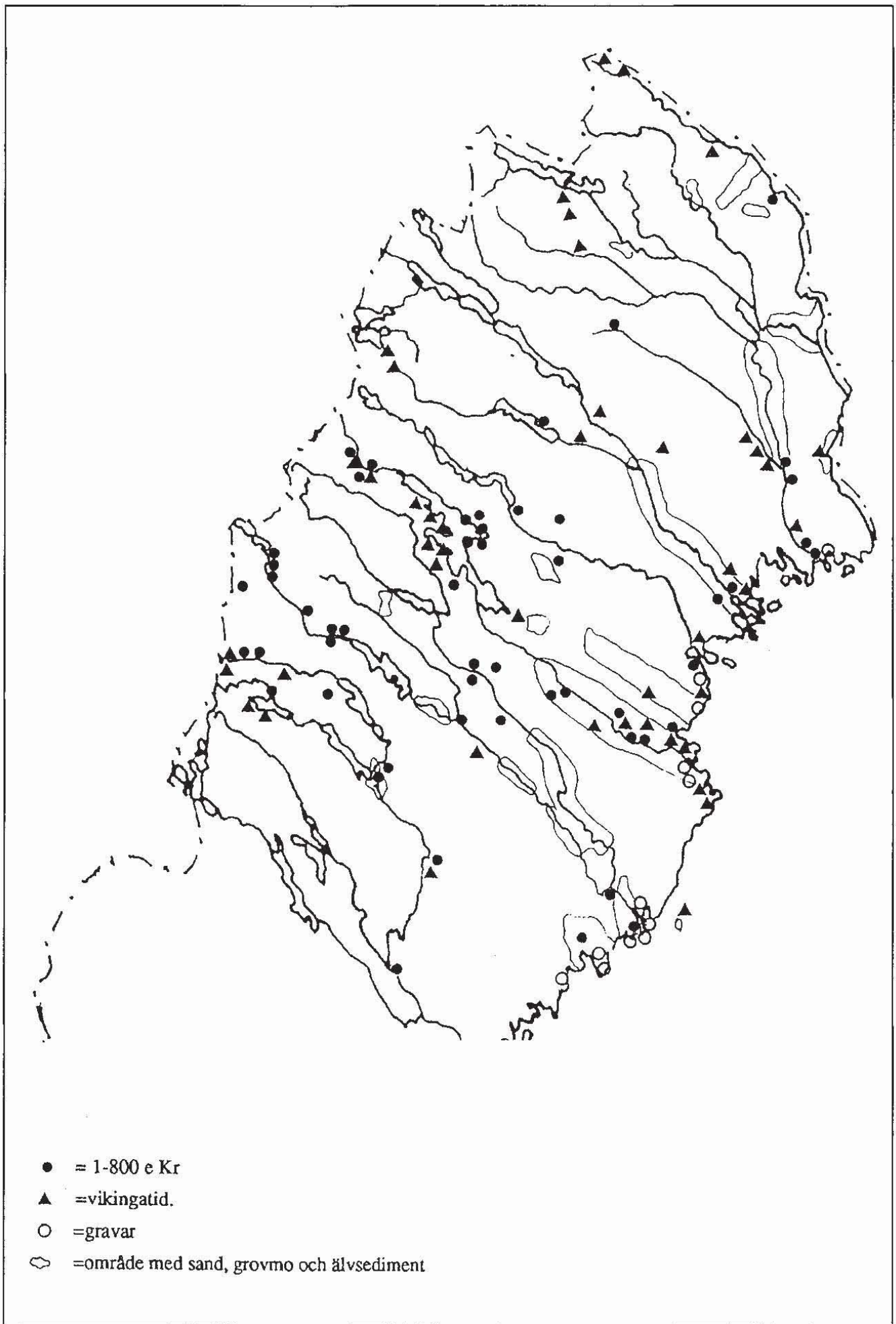

Fig. 1. Gravars och lösfynd från järnåldern och områden med goda förutsättningar för jordbruk. Ur Nilsson 1989:36.

Frågeställningar

Tolkningen av arkeologiskt material kräver testbara modeller, vilka ofta är baserade på kända kulturmönster. Sannolikheten i dessa modeller ökar ju närmare kulturena stämmer överens historiskt, socialt, ekologiskt och ekonomiskt. Relevansen hos dessa modeller ligger i deras förklaringsvärde beträffande bl.a. bebyggelse-ekonomiska strukturer och kulturgränser. Det arkeologiska källmaterial har sin största styrka i det långa tidsperspektivet och i möjligheten att studera förändringar i mänskliga relationer över tid. För att tillgodose arkeologins fulla potential krävs en djupare analys även av de kognitiva processer som har styrt bebyggelse- och kulturutveckling. Det botteniska området ger ett sällsynt gott tillfälle att angripa denna svåra problematik.

Studiens syfte är att i förlängningen definiera kognitiva modeller för undersökningsområdets järnålder. Etnohistoriskt material från det här aktuella området kan, med försiktighet, användas som underlag för en retrospektiv analogimodell och tjäna som underlag för tolkningen av det arkeologiska källmaterial. Därvid bör den kunskap och praxis som klarlagts och klarläggs av framförallt etnologer, språkforskare och historiker kunna bidra till tolkningsmöjligheterna.

De huvudsakliga frågeställningarna berör dels ekonomiska strukturer och dels kognitiva strukturer. Beträffande ekonomiska strukturer omhandlas frågor som rör resursutnyttjandet och bebyggelsestruktur. Vilka definitioner finns av bebyggelsemönster och ekonomi och hur förklaras de förändringar i tid och rum som sker hos dessa strukturer? Arkeologernas traditionella gårdsbegrepp innefattar en jordbruksbaserad ekonomi och är kanske inte tillämplig för södra Västerbottens järnålder. Vilken inverkan har en kombinationsekonomi, baserad på jordbruk, husdjursskötsel och fångst/fiske, på bebyggelsens lokalisering? Modeller med olika generella lokaliseringsprinciper kan göra det möjligt att lokalisera järnålderns bebyggelse i kustområdet.

En långsam förändring i samband med landhöjningen har medfört en upprepade anpassning som måste studeras i ett längre tidsperspektiv. Järnåldersbebyggelsens läge (i den mån den går att lokalisera) i förhållande dels till resursområden och dels till ikringliggande bebyggelse under samma tidsperiod, samt i förhållande till den medeltida bygden bör i förlängningen kunna karteras.

Beträffande de kognitiva strukturerna står kulturbegreppet i centrum, med frågeställningar kring olika typer av definitioner av kultur och kulturbegrepp och utformandet av tolkningsmodeller. I vilken typ av samhällssystem har man placerat järnålderns fornlämningar i södra Västerbotten? Jag vill i förlängningen studera kulturbarriärförekomster och se vad som särskiljer, men även vad som överensstämmer mellan olika områden. Olika fenomen uppvisar olika mönster vilka ofta kan relateras till kronologin. När och var sker förändringar?

Det arkeologiska materialet

Fasta fornlämningar

Förstagångsinventering av de fasta fornlämningarna i Västerbotten utfördes under åren 1958–61 och kompletterades under åren 1966 och 1969 av Claes Varenius. Revidering av fornlämningsregistret i Västerbotten börjades 1980, kustens revidering påbörjades 1981 och fortsatte 1982 då Umeåområdets kust slutfördes och området kring Skellefteå påbörjades (Larsson 1984:143). Vissa områden som t.ex. Holmöns socken har endast inventerats 1959. Inga indikationer på fast bosättning under järnålder har kunnat konstateras i området och ingången till järnåldern markeras i hela det norrländska kustområdet av en klart minskad andel gravar på relevanta nivåer över havet (Baudou 1968, Selinge 1977,1979, Broadbent 1979, 1982, Hermodsson 1987). De lägre belägna gravrösen på nivåer mellan 10–25 m ö.h. måste dock tillhöra järnålder. I två fall (Sävar sn 117 och Nordmaling sn 65) ligger gravarna så lågt som 7 m.ö.h, vilket ger en datering till medeltid. Järnålderns gravar är belägna i klar kustanknytning, exponerade ut mot dåtida Bottenhavet. Det varierande gravskicket under bronsålder försvinner och gravläggningen sker härefter praktiskt taget bara i runda stensättningar och runda rösen. Då kusten endast inventerats i görligaste mån kan man misstänka att ytterligare lämningar står att finna inom området (Larsson 1984:145 ff.). Inom 1983 års inventeringsområde finns inga kustanknutna järnåldersgravar kända, varken med hänsyn till nivåförhållanden eller till fornlämningar (Larsson 1985:194). Förekomsten av icke kustanknutna järnåldersgravar är ännu inte helt klarlagd. En järnsmidesplats från förromersk järnålder framkom 1991 i Harrsjöbacken, Skellefteå (Sundqvist 1993: 152f). I Västerbottens län har vid fornminnesinventering registrerats 356 tomtningar på 117 lokaler, av vilka 295 tomtningar på 85 lokaler ligger vid eller över 10 m ö.h. (Norman 1993:45).

I Norrbottens skärgård skedde under åren 1984-1989 en fornminnesinventering som kompletterats med specialkartering, höjdavvägning och arkeologiska undersökningar. Detta resulterade i att det nu finns ett stort antal platser dokumenterade med lämningar av tomtningar, hamnar m.m. Sammanlagt har ca 300 tomtningar registrerats i Norrbotten, framförallt i skärgårdens yttre delar, samt i Haparanda skärgård. Av dessa finns 85 tomtningar på 16 lokaler belägna på 10 m ö.h. eller högre. Sex lokaler är belägna på över 30 m ö.h. (Norman 1993:47).

Lösfynd

Inom kustområdet finns ett fåtal säkert daterade fynd från förromersk järnålder. Vissa stenartefakter finns från denna tid (Lindqvist 1991, 1992). Den bild som idag finns av övre Norrlands järnålder bygger främst på de uppgifter om lösfynd

som omnämns i Inga Sernings bok "Övre Norrlands järnålder" (1960). En mindre mängd lösfynd från järnåldern förekommer inom undersökningsområdet, dessa är som följer:

Skellefteå sn. I Storkåge har ett depåfynd, daterat till romersk järnålder och folkvandringstid hittats. Två eldslagningsstenar kommer från Finnforsen respektive Finnforsfallet. Ett vendeltida fynd kommer från Myckle och utgörs av en tvåflikig järnyxa. Från vikingatid eller senare härstammar ett hästskoformat spänne som återfunnits vid sjön Gillersvattnet, två yxor från Medle, ett gaffelliknande redskap (troligen samiskt) på prästgårdens ägor i Skråmträsk, samt ett icke återfunnet bronsspänne. Slutligen har en pilspets påträffats invid en stig i skogen söder om Kåge by (Serning 1960:147).

Bureå sn. I Bureå by har en tångeförsedd pilspets med ryggat blad, som kan dateras till vikingatid, påträffats, troligen på en höjd över havet av 6–8 meter [Privat ägo] (Serning 1960:121). Ytterligare ett tidigt fynd har gjorts i Nedre Bäck i Bureå sn. I några rösen som daterats till yngre romersk järnålder/folkvandringstid upphittades i ett människoben och tre klofalanger av björn och i ett annat, förutom människoben, också fragment av en järnkniv (Broadbent 1982:148 f).

Byske sn. I Tåme har en oval spännbuckla från vikingatid, av Petersens typ 51c, påträffats. Spännbucklan är enligt häradshövding A.F. Ekerwalls rapport till RAÄ funnet på Skånberget i ett runt röse med kista. Röset i vilket fyndet är gjort har en diameter på 7 meter och är ca 1 meter högt. I röset finns numera en avsevärd plundringsgrop. Röset befinner sig 35 m ö.h. [Skel. M. 1262] (Serning 1960:122).

I en myr vid Tåme har en slädmede upphittats, som pollenanalytiskt daterats till vikingatid (Serning 1960:124). Från Tåme kommer också en halvmåneformad bronsörring, som daterats till vikingatid eller senare. Fyndet är gjort i en potatisåker omedelbart N om den grusås på vilken Tåme ligger. [Privat ägo] (Serning 1960:123).

På Romelsön har ett vikingatida remändesbeslag av brons återfunnits. Fyndet antas av E. Westerlund komma ur ett klapperstensfält beläget 12–13 m ö. h. och kan möjligen härröra från ett röse. Upphittarna menar att man tillsammans med beslaget fann delar av ett människokranium. [Privat ägo, men deponerat vid Skellefteå museum] (Serning 1960:123).

I en myr vid Klöverfors påträffades framdelen av en skida som pollenanalytiskt daterats vara ca 1000 år, men inte tidigare än 800 e.Kr. [Ske. M. 653] (Serning 1960:123f.)

Holmöns sn. Fyra rösen på Rismyrberget har 1914 undersökts av F. Laestadius. Samtliga var sedan tidigare plundrade. I det första röset framkom ett förgyllt remändebeslag av brons tillsammans med brända ben. Beslaget kan dateras till vendeltid. I det andra röset påträffades ett obestämbart järnfragment tillsammans med kol och brända ben. I det tredje röset framkom en rund bronskälla, ett rem-

ändebeslag av brons, en fragmentarisk järnrit, ett litet stycke flinta, samt kol och brända ben. I det fjärde röset påträffades enbart brända ben. Rösena är belägna ca 20-30 m ö.h. och saknade samtliga kista. [SHM 15207] (Serning 1960:26).

På Stora Fjäderägg hittades 1911 en silverring och bronsbjällror som daterats till tidig medeltid. Enligt Inga Serning härrör fynden från en grav (1960:150;43), men de härstammar troligast från en tomtning (Nilsson 1988:13).

Lövånger sn: Norr om Bissjöån vid Hökmark har en tångeförsedd pilspets med ryggat blad påträffats. Spetsen kan dateras till vikingatid eller senare [Privat ägo] (Serning 1960:137).

Vid Löten, Vedbomark har ytterligare en pilspets återfunnits, vilken daterats till vikingatid eller senare [Privat ägo] (Serning 1960:128).

På Petberget på Bjurön härstammar ett icke bevarat fynd. Ur ett av två möjliga rösen framkom vid lokalbefolkningens plundring skelettdelar och ett starkt förrostat järnspjut. Röset, med en diameter på 4,5–5,5 m saknade kista och låg ca 20 m ö.h. Ytterligare ett röse på berget, 28 m ö.h., framvisade skelettdelar och rostmärken av ett järnspjut eller järnsvärd. Detta röse var 3 m i diameter och 1 m högt [Förkomna fynd] (Serning 1960: 137).

Nordmaling sn: Vid dikning av en utäng under Hummelholmen påträffades en oval eldslagningssten av brunaktig kvartsit, som kan dateras till romersk järnålder/vendeltid. [SHM 16908:1] (Serning 1960:141).

På Sernings kartor har följande fynd ej markerats p.g.a. otillräckliga fyndupp-

Fig. 2. Storkågefyndets hästskoformiga spännen. Ur Serning 1960.

lysningar eller osäkra dateringar: Lövånger sn, Bjurön–förkomna fynd; Skellefteå sn, Skråmträsk–förkommet spänne; samt tre spännen, två spjutspetsar och tre pilspetsar med okänd fyndort (Serning 1960:16).

Få av dessa fynd är framtagna vid sakkunniga undersökningar. Efterundersökningar på fyndplatser för tillfälligt framkomna fynd har sällan företagits, vilket medför en viss osäkerhet vid tolkandet av fynden. Intensitetsgraden vid insamlingsarbetet har varierat i olika områden, för t. ex. Skellefteå sn del har intendenten Ernst Westerlunds verksamhet haft betydelse för fyndfrekvensen (Serning 1960:17).

De äldsta järnåldersfynden utmed övre Norrlands kust utgörs främst av föremål av östligt ursprung. Till denna kategori räknas Storkågefyndet (fig. 2) daterat till 300-talet och Jävrespännet från romersk järnålder/folkvandringstid (Serning 1960: 21 ff, 127). Storkågefyndet skulle enligt Ella Kivikoski (1967:83 f) kunna höra samman med estniska pälsuppköpare. Broadbent (1982:182 f) menar att det under 500-talet sker en ”expansion av folkgrupper från skandinaviskt och östbaltiskt håll”. Pollenanalyser från Umeå-regionen talar för ett återetablerande av jordbruk under samma tidsperiod (Engelmark 1976:99).

Två fynd från vendeltid har gjorts i övre Norrland. I ett röse i Obbola har vendeltida beslag hittats och i en hög i Sangis framkom föremål som enligt Serning (1960:32f.) är av svenskt eller norskt ursprung.

Även de vikingatida fynden är få i övre Norrlands kustland. Från ett gravröse i Tåme, Byske socken finns en spännbuckla av skandinavisk typ och i en liten rösegrav på ett klapperstensfält i Obbola har två runda spännen och benen från en liten flicka upphittats (Serning 1960:89, Christiansson 1969:198).

Kustens kognitiva strukturer

Det maritima kulturlandskapet som företeelse är äldre än det agrara kulturlandskapet. De växlande formerna för det maritima kulturlandskapet är beroende av omvärldens ekonomiska och tekniska förändringar, som i det arkeologiska långtidsperspektivet är både många och omvälvande. Broadbent (1979:194ff) anser att kustområdets goda näringsmöjligheter med jakt på säl, älg och bäver, ett mångsidigt fiske, jakt på sjöfågel och insamling av ägg gav möjlighet till en bofasthet med förutsättningar för odling och tror inte som Zvelebil & Rowly-Conwy (1984) att svängningarna i kustens resurser gav upphov till en knapphet som gjorde det nödvändigt att börja odla. Det agrara kulturlandskapets utveckling började, enligt Baudou (1988:168) med inflyttande små grupper med kunskap om odlingskonsten. Dessa kunde utnyttja kustområdets rika möjligheter för en blandekonomi med inslag av fångst, odling och boskapsskötsel. Under stenåldern och bronsålder-

dern kan det även ha funnits grupper med en specialisering på maritima resurser.

Under bronsåldern anlades rösegravar efter kusten och dessa gravfält markerade hur kusten indelades socialt och ekonomiskt. Dessa gravfält speglar bronsålderns kognitiva kulturlandskap. För bronsålderns samhälle i Mellannorrland finns olika tolkningar framförda. Baudou (1977:135f) anser att kusten under bronsåldern kan ha varit indelad i mindre territorier, 5–15 km långa med varje enhet markerad av rösen och bestående av 9-18 människor. Med hänvisning till fynd från några undersökta boplatser och genomförda pollenanalyser föreslås att ekonomin baserats på jakt och fiske, med inslag av odling.

Selinge (1979) ser rösenas direkta koppling till havet som ett bevis för en ekonomi baserad på jakt och fiske, möjligen med ett visst inslag av boskapsskötsel. Till odling ställer han sig tveksam. Det samhälle som Selinges uppmålar visar en betydligt rörligare befolkning än Baudous. Selinges är menar att samma befolkning kan ha utnyttjat kust och inland säsongvis och ställer sig därmed även tveksam till de bebyggelseenheter och gruppstorlekar som Baudou för fram.

Kritiken av bebyggelseenheterna kan vara riktig, men han lyckas inte övertyga om det säsongsvisa utnyttjandet av kust och inland. Det förefaller enligt Liedgren (1988:84) föga troligt att en och samma befolkning skulle ha gravar endast inom ett av de utnyttjade områdena, speciellt eftersom Selinges accepterar, att en fångstbefolkning i inlandet under järnåldern anlagt liknande gravar som i kusten.

Frånvaron av fynd från förromersk järnålder har tolkats som att stora delar av befolkningen försvunnit från kusten. Detta har i sin tur kopplats till den klimatförsämring som inträffade under perioden (t.ex. Hellman 1946). Om jordbruket varit basen i ekonomin kan denna process förklaras, då det bistrare klimatet kan ha gjort det omöjligt att odla i kustområdet. En på jakt och fiske baserad ekonomi är inte på samma sätt beroende av klimatet, även om fisket och säljakten kan ha påverkats vid minskningen av salthalten i Bottenviken (Engelmark 1982:154). Olika hypoteser om ett fortsatt kustutnyttjande kan ställas. Gravar kan ha fortsatt anläggas på bronsåldersnivåer, kanske främst typer av gravar som är svårdaterbara. Detta kan styrkas av att de till järnåldern daterade rösen har en vid spridning i höjdlid (Baudou 1968, Selinges 1977, Broadbent 1979). Alternativt kan gravproduktionen ha fortsatt på relevanta nivåer över havet men fått en sådan utformning att de är svåra att upptäcka vid inventering. I Österbotten markeras den förromerska järnålderns gravar av anläggningar av mycket ringa storlek och diminutivt utseende (Meinander 1977:23f). Som tredje alternativ kan man tänka sig att befolkningen övergivit den yttersta kusten och slagit sig ned vid skyddade viklägen.

Under tiden Kr.f.–600 e.Kr utvecklas i Mellannorrlands kustland en agrar bygd med gårdsbebyggelse, fornborgar och nordiskt fyndmaterial. En gles spridning av fyndmaterial kan ses norr om Arnäs i norra Ångermanland. Den antydda

expansionen som finns i södra Västerbottens kustland motsvarar inte på något vis vad som händer i Mellannorrlands kustland och en markerad gräns mellan två olika kulturella system uppkommer (Baudou 1988). I Mellannorrland sker under folkvandringstid en märkbar utvidgning av den agrara bebyggelsen i området innanför kusten. Även i det skogsrika inlandet ökar resursutnyttjande, framförallt vad det gäller järnproduktion och betesdrift (Magnusson 1986:169, Engelmark 1987:46). Baudou (1978: 20ff) anser att initiativet låg i jordbruksbygden och att utvecklingen i inlandet var beroende av expansionen i denna bygd. I jordbruksbygden började de tydliga förändringarna tidigare, redan under äldre romersk järnålder. Förändringarna leder till ökade behov och en oavbruten utvidgning av det ekonomiska systemet (jfr dock Selinge 1979: 299). Mest påfallande är den förhållandevis stora järnproduktionen och handelns utveckling (Magnusson 1986:272ff). Tomtningarna på den mellannorrländska kustens strandvallar skulle kunna ses i samband med den agrara bygdens ökade resursbehov. En känd förekomst av tomtningar i Hälsingland ligger på Hornslands udde omedelbart utanför den omfattande äldre järnåldersbygden i Hög, Hälsingtuna, Forsa och Rogsta socknar. Strax nedanför 15 och 10 m ö.h. finns båtlänningar som under romersk järnålder-folkvandringstid respektive vikingatid låg på lämplig h.ö.h. för att vara i bruk (Varenius 1978:127).

I undersökningsområdet är förhållandena annorlunda. De daterbara fynden är få både vid kusten och i inlandet. Det mest anmärkningsvärda är att permanent odling och boskapsskötsel har kunnat påvisas från mitten av första årtusendet i två pollendiagram från Umetrakten (Engelmark 1976:99ff). Dateringen bygger på ¹⁴C analyser i borrhärnorna. Ännu har inga arkeologiska spår av en samtida bebyggelse kunnat påvisas. I hela Övre Norrlands inland råder en samisk fångstkultur. Baudou (1988:171) tolkar de nya inslagen i Västerbottens kustland under folkvandringstid som utlöpare från Mellannorrlands agrara bygd. Det finns dock ännu inga bevis på att man kan binda de samtida tomtningar till en agrar bebyggelse och längre norrut är ett sådant samband omöjligt då odling från perioden inte kunnat påvisas. Så länge det är osäkert hur vanligt det är med tomtningar längs Övre Norrlands kust är det svårt att ställa hypoteser om deras nyttjande. De kan ha nyttjats av fångstfolk som levt med eller utan samband med den samiska kulturen.

En ekonomisk expansion under vikingatid berör såväl skogslandet, som fjällområdet och kustbandet i Övre Norrland. Den ekonomiska och politiska maktens centra ligger i Ryssland och Norge (Baudou 1988:177). Baudou (1973: 165f, 1981:144) menar att det utmed Övre Norrlands kust finns en svensk och finsk befolkning under vikingatid, men att det under hela perioden 0–1500 e.Kr även finns en fångstkultur i inlandet, med vilken kustbefolkningen utbytte varor och tjänster. I Mellannorrland har vikingatiden inte samma omvälvande karaktär som i Övre Norrland. Efter en period av oklara förhållanden under tiden 550–800

finner man åtskilliga vikingatida gravfält som genom sitt läge antyder en fortsatt agrar utveckling. Detta överensstämmer även med pollenanalysernas vittnesbörd.

Pollendiagramen från Umeområdet visar på ett ökat mänskligt inflytande på omgivningen under vikingatid, men dateringar av lämningar från perioden är fortfarande fåtaliga (Baudou 1988:171). Tomtningarna vid Bottniska kusten, små, runda, ovala eller rektangulära stenramar på klapperstensfält och utan samband med hamnar, har ^{14}C daterats till äldst 400-tal och är mest frekventa under vikingatid. Dessa tomtningar hör sannolikt ihop med en agrar bebyggelse i Västerbotten.

Inom "Sälfångstprojektet" har man för järnålder och medeltid kopplat kustbundna lämningar till ett större regionalt bebyggelsemönster. Ett sådant mönster har tidigare antytts av Ragnar Bergling i arbete om kyrkstäder i Övre Norrland (Bergling 1964). Bergling har lagt märke till att husen i kyrkstäderna i kustlandet är arrangerade i grupper och efter gator som speglar bygden i sin helhet. En särställning intar kyrkstaden i Lövånger, som till skillnad från övriga kyrkstäder är mera orienterad mot ett bra hamnläge än mot kyrkan. Detta kan spegla att platsen från början utgjort en handelsplats. En ^{14}C datering från Mångbyn, Lövångers sn, visar att det inom detta område förekommit aktiviteter under 900-talet (Broadbent 1989a:18 f.).

Kollektivjakt och användning av passiva fångstsystem antyder existensen av samhällen lokaliserade till vissa bestämda områden. De enskilda tomtningsgrupperna är samlade regionalt och deras placering kan relateras till olika kuststräckor, vilka sammanfaller med vikaresälens utbredning utmed kusten. Motsvarande kuststräckor eller "sälgrund", som antas vara "ägda" kan urskiljas på 1500-talets kartor. Tomtningarna kan således ge en bild av människans förhållande till både land och vatten, mätt i kustlängder, samt visa på den lokala samhällsorganisationen (Broadbent, in press). Tomtningarna på Grundskatan hör enligt Broadbent (1988:153ff.) samman med en kustnära och lägesbaserad fångst och tomtningarnas gruppering om 3–5 skulle kunna tyda på ett fångstlag med samma uppbyggnad som ett båtlag. Detta skulle innebära att 12–20 personer deltog i fångsten. Makrofossilanalys av härdarna gav fynd av kråkbär och enbär, vilket skulle tyda på en användning höst/vinter. (Jfr dock Olofsson & Lindström 1981.) På grund av fyndlöshet och makrofossilanalysens resultat rör det sig troligen om säsongsbosättning. Benbestämningarna visar att det främst varit vikaresäl som utnyttjats.

I inlandet har det under senare år upptäckts en mängd samiska boplatser, vilka varit i bruk under vikingatid och tidig medeltid (Bergman 1988) och under samma tid börjar de högre liggande fjällområdena tas i bruk för vildrensjakt, vilket bl.a. framgår av dateringar av en rad s.k. stalotomter (Baudou 1981, Kjellström 1983: 228f). Under vikingatid–medeltid visar fyndmaterialet på boplatser vilka direkt kan associeras med samisk bosättning, på östliga och sydöstliga, men även

norska kontakter. En ökad efterfrågan av fjällvärldens produkter i Norge och Mellansverige medförde att renjakten ökade (Baudou 1989a:46 ff. 1989b:26.). Till Tornedalen införs odling med inflyttare från sydvästra Finland under vikingatid och tidig medeltid (Sundström, Vahtola & Koivunen 1981:257).

Den viktigaste kulturhistoriska förändringen ägde rum under 1200–, 1300– och 1400–talet, då en äldre lokal fångsttradition förvandlas och inlemmas i ett större marknadsekonomiskt system. Den politiska och ekonomiska makten flyttas alltmer till Stockholm och Uppsala (Baudou 1988:176 f.). I Mellannorrland finns under medeltiden en tillväxt, om än ojämn med växlingar både över tid och mellan de olika landskapen (Baudou 1987b:69ff). Ångermanland var mera expansivt, medan sockenbildningen i Medelpad redan var avslutad i början av 1300–talet. En stark bidragande orsak till bygdens utveckling i norra Ångermanland tycks möjligheterna till lönande binäringar ha varit. Kombinationen av jakt och fiske i de rika fångstmarkerna i norr med odling och boskapsskötsel skapade möjligheter för en ekonomisk expansion och antalet landsköpmän i Ångermanland var vid 1500–talets mitt ett 50–tal, medan de i Medelpad oftast endast antecknades ett par stycken (Baudou 1988:72; Blomkvist 1986:95ff).

Utvecklingen i västerbottenskusten är jämförbar med den i norra Ångermanland och den fortsatta kolonisationen kan bero på befolkningstillväxt och möjligheten till ekonomiskt överskott. Från senare delen av medeltiden och under 1500–talet ökar strömmingsfiskets betydelse i Norrland och nya typer av anläggningar behövdes och kan påvisas: hamnar, båtlänningar, sjömärken, labyrinter och kapell hör hit. Under 1600–talet ändrade sälfångsten karaktär från att tidigare ha varit en i huvudsak lägesbaserad näring där sälfångst om hösten var dominerande, till en senvinter- och tidig vårjakt med hela Bottenviken som upptagningsområde, vilket berodde på utvecklingen inom båtbyggeri och introduktion av skjutvapen (Broadbent 1988:163). Det är i detta sammanhang husgrunderna på havssträndernas klapperstensfält skall ses, vilka liksom tomtningarna på Bjuröklubb dateras till 1400–1500–tal. Norrland var nu del i ett politiskt och ekonomiskt system med Stockholm som politiskt centrum och Uppsala som kyrkligt centrum (Baudou 1988:173).

Andra lämningar i det maritima kulturlandskapet som visar på det ökade beroendet av den ekonomiska och politiska utvecklingen i mälarområdet är de hamnplatser med kapell och bebyggelser som 1200–1400 låg vid S:t Olovs hamn, på Drakön mitt för inloppet till Hudiksvallsfjärden och vid Kyrkesviken i Grundsunda sn i norra Ångermanland, båda utanför den kända förhistoriska bygden (Baudou 1988:173 f.). Kyrkbyn, nära Öjebyn i Piteälvens tidigare mynningsområde, som är en samtida hamnplats, knyter däremot an till den äldre lokala bebyggelsen av agrar karaktär, även om fynden är av likartad karaktär som de båda övriga platserna (Baudou 1988:174; Lundholm 1978).

Bjuröklubbområdet historia.

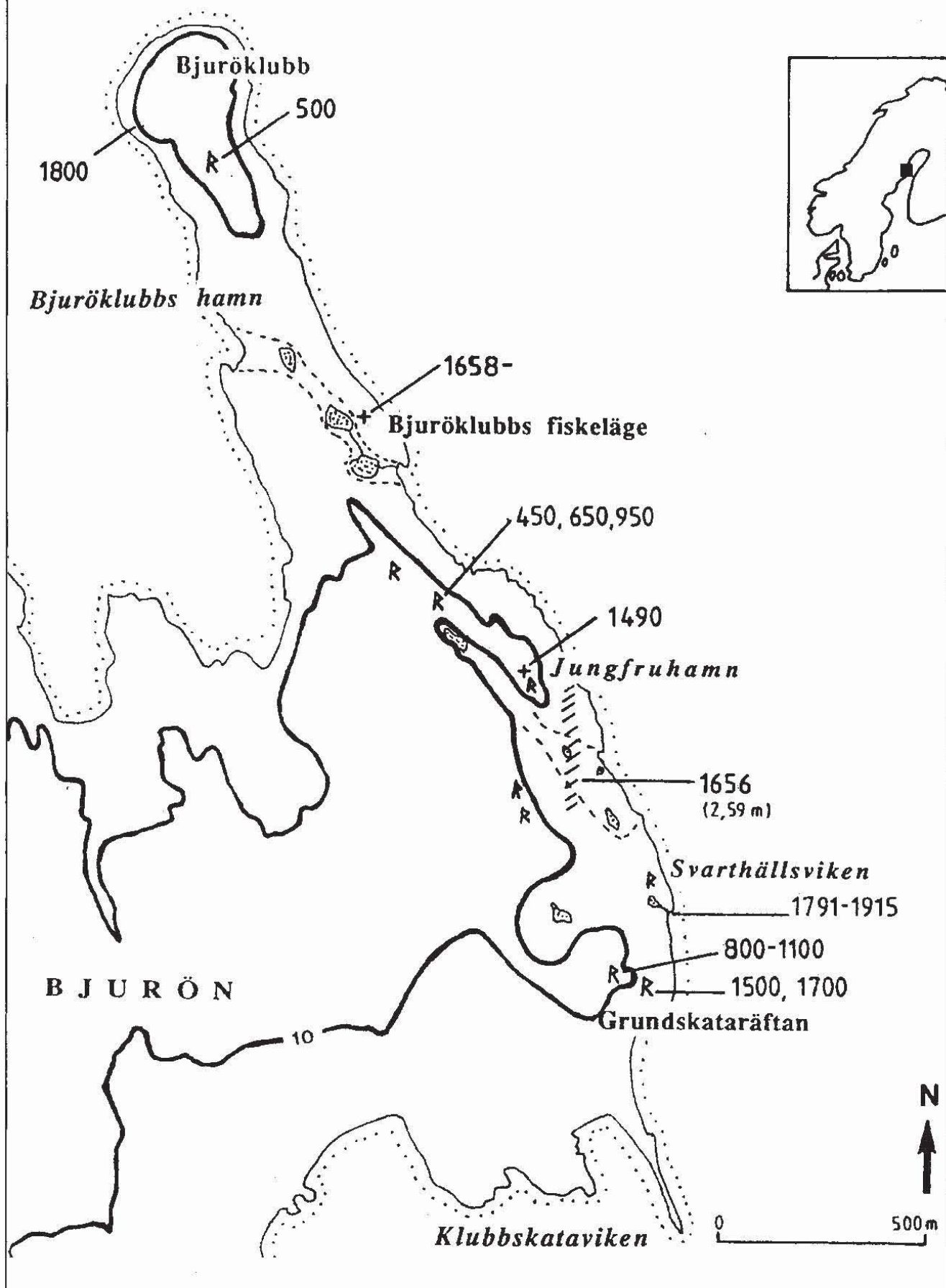

Fig. 3. Bjuröklubb med dateringar för olika fornlämningar, framtagna inom projektet "Säljägarkulturer i Bottniska viken". 10-meterskurvan, motsvarande vikingatid, är markerad. Karta efter Broadbent 1989a:16.

Arkeologiska undersökningar inom undersökningsområdet

Inom "Bottenviksprojektet" och "Säl fångstprojektet" utfördes under åren 1985-1989 arkeologiska undersökningar på Snöan, Stora och Lilla Fjäderägg, Bjuröklubb och Grundskatan i Västerbotten, samt Stor-Rebben i Norrbotten.

Västerbotten

Tomtningarna på ön Snöan i Nordmalings socken ansågs vid områdets nyinventering 1981 vara lämningar efter övernattningsställen i samband med strömmingsfisket. Användningstiden angavs från tidigast 900-tal och senast 1500-tal (Löwgren & Olsson 1983:94ff; Huggert 1986:28f). Claes Varenius (1978:126) som också behandlat dessa tomtningar förlägger dem med hjälp av datering genom strandlinjeförskjutning till 300- och 700-talet e.Kr. Tomtningarna på Lilla och Stora Fjäderägg saknar hamnplatser och har därför ansetts som övernattningsplatser i skärgården. Varenius (1978:146) förlägger dessa tomtningar till 400-tal respektive 900-tal. På Stora Fjäderägg, en ca 2 km² stor obebyggd ö utanför Holmön, ca 14 km från Norrfjärden i Sävar socken, gjordes 1987 arkeologiska undersökningar i syfte att få fram säkrare dateringar på de olika typerna av stengrunder som förekommer i öns klapperstensfält, samt att få fram ett benmaterial som visade vilken verksamhet som bedrivits på denna plats. Fyra grunder på olika nivå över havet var föremål för undersökningen. ¹⁴C dateringarna angav att samtliga anläggningar var vikingatida, eventuellt kunde en av grunderna föras tillbaka till vendeltid (Broadbent 1987a:8). Ann-Christin Nilsson (1988:19) har genom att följa Varenius förslag att husen inte legat mer än ca 2 m över strandlinjen räknat fram att de två översta grunderna i sådana fall skulle höra till romersk järnålder, den näst lägsta till vendeltid och enbart den nederst belägna till vikingatid. Stor försiktighet bör således råda vid försök att datera tomtningar med hjälp av strandlinjeförskjutningar. En jämförelse mellan dateringar enligt strandförskjutningsmetoden och ¹⁴C metoden visar att ¹⁴C dateringarna i de flesta fallen är yngre. Detta gör att man inte alltid kan räkna med en överensstämmelse mellan dessa båda metoder och exemplet från Stora Fjäderägg visar tydligt att man inte måste följa efter den vikande strandlinjen med sina anläggningar (Nilsson 1988:26). Raä 67 på Bjuröklubb grävdes 1985 och har C-14 daterats till folkvandringstid.

På Bjurön i Lövånger ligger Grundskatan finns rika lämningar i klapperstensfälten. Tomtningarna ligger här i små grupper på olika höjd över havet. Här finns även labyrinter, stensträngar, rösen och ryssugnar. Undersökningar utfördes här 1986-1987 (Broadbent 1987a, 1987b:13 ff). De grunder som ¹⁴C daterats är dels en vendeltida grund, dels fyra vikingatida grunder och slutligen en grund från tidig medeltid. Den sistnämnda grunden utgörs av ett av "rummen" i ett ca 20 m långt "radhus". Benmaterialet bestod till övervägande del av ben från vikaresäl,

men här fanns även ben från älg eller nöt, samt i ett röse björnben (Broadbent 1987b:49 ff.). De äldsta daterade samiska björngravarna hör i de flesta fall till tiden efter 1500 e.Kr. (Zachrisson 1976:94) även om exempel finns redan från vikingatid. Om detta röse kan räknas hit är osäkert, det skulle i så fall vara det första utmed kusten. Exempel på björnfalanger i folkvandringstida gravar finns även i nordiskt material.

G. Hallström (1949:75f) menar om tomtningarna i Lövångerstrakten att dessa kan ha används av strandvakten, sjöfågel- eller säljägare. Platserna är idealiska för säljakt, då de ligger intill den stora havsråken. Andra som kan ha använt dessa tomtningar är samerna, vilket baseras på likheten med stalotomterna eller ryssarna då dessa trängde ned utmed kusten på 1700-talet.

Jämförelseområden

Norrbotten

Även i Norrbotten har utgrävningar av tomtningar gjorts. På Stor-Rebben, en ca 1 km² stor obebyggd ö i Piteå skärgård återfinns grunderna samlade i grupper på olika nivå över havet, men variationen av former är mindre än i de undersökta områdena i Västerbotten. Den tydliga ansamlingen av grunder som finns på Stora Fjäderägg och Grundskatan saknas likaledes. Tre grunder har ¹⁴C daterats, två till vikingatid och en något högre belägen till folkvandringstid. Stor-Rebben, hyser totalt 26 tomtningar, varav 6 är dubbeltomtingar och resterande enkeltomtingar (Nilsson 1989, Olofsson & Lindström 1990:110 f.) De förhistoriska tomterna, belägna 10–20 m.ö.h. saknar ofta både båtlänningar och naturliga hamnlägen. Den mest sannolika tolkningen är, enligt Klang & Westerberg (1990:27 f.), att de förhistoriska tomtningarna nyttjats för säljakt på vårvinterisarna, medan de yngre används vid fiske från båt under isfria årstider. Möjligen kan sälfångst med nät ha förekommit under sensommar och höst i lämpliga vikar intill vissa av järnålderns tomtningar .

Hälsingland–Ångermanland

Undersökningar, utförda 1966, av tomtningarna på Hornslandsudde i Hälsingland gav inga fynd (Ambrosiani 1971:4). Försök att datera tomtningarna med hjälp av strandförskjutningen har givit väl disparata resultat; Lennart Eriksson (1975:6f) menar att de äldre lämningarna skulle kunna vara 2600 år gamla medan de yngre skulle vara ca 1000 år gamla, Claes Varenius (1978:126) får med samma metod fram resultatet att de äldre dateringarna skall gå tillbaka till 100-talet e.Kr, medan de yngre skulle höra till 700-talet e.Kr. Andra försök till dateringar har gjorts av Rabbe Sjöberg (1987:29) med hjälp av lichenometrisk studier bedöms

de äldsta dateringarna kunna höra till sen vikingatid och de senare till medeltid–1700–tal. Till denna datering ansluter sig Westerberg (1964:28ff) som menar att de äldre tomtningarna hör till sen vikingatid/tidig medeltid, medan de senare hör samman med 1500–talets strömmingsfiske. Westerberg menar vidare att dessa tomtningar är grunder efter bodar eller kojor där säljägare och fiskare förvarat redskap, fångst eller mat. En tomtning vid Skeppsmalen i norra Ångermanland har daterats till vendeltid (Grundberg 1992–93:35).

Flera hundra s.k. nykuströsen, som ligger på så låg höjd över havet att de endast kan ha anlagts under järnåldern, är kända längs hela bottenhavskusten, varav merparten i Hälsingland och Medelpad. De ligger direkt exponerade mot havet utan synlig anknytning till goda odlings– eller gårdslägen. (Baudou 1968). Enligt Hermodsson (1987:119 f.; 1992:53) finns det största antalet rösegravar på järnåldersnivåer i de norrländska kustlandskapen där de flesta höggravarna uppträder och han finner det sannolikast att det finns ett bebyggelsehistoriskt samband mellan dessa båda typer av järnåldersgravar. Detta samband har ifrågasatts, åtminstone vad gäller norra Ångermanland. I en folkvandringstida mansgrav på Bjurholmen, Grundsunda socken, återfanns ben av svin och får/get vilket kan tolkas som att befolkningen som anlagt dessa gravar sannolikt varit jordbrukare och bofasta, och således inte enbart försörjt sig på jakt och fiske. Grundberg (1992:135) menar att ”Gravskick och fyndmaterial visar att befolkningen har haft kontakt med den mellansvenska/mellannorrländska kulturen, men samtidigt inte varit bunden till dess seder och bruk.”

Två andra rösen på Burholmen har daterats till vendeltid respektive romartid. Den första var en kvinnograv och den andra belägen på 21–22 m.ö.h. kunde föremålsdateras till romartid och innehöll en ca 7 år gammal flicka. Den äldsta av dessa gravar innehöll obränt lik, medan de två senare var brandgravar. (Grundberg 1992–93:27 ff.)

Grundberg tolkar undersökningarna på Burholmen som att det inte finns någon anledning att betrakta Norrlands järnåldersrösen som resultat av tillfälliga färder längs kusten. Rösen visade sig vara direkt kustbundna och eftersom de finns på de flesta nivåer över havet, ofta på samma lokaler, så torde det att funnits någon form av kontinuitet i utnyttjandet av gravplatser. (Grundberg 1992–93: 34).

Undersökningar av tomtningar på Skagshalvön har daterats till bl.a. vendeltid och visat sig vara delvis samtida med gravarna. De kan måhända ha samband. (Grundberg 1992–93:35).

Även Anna-Karin Lindqvist (1992:118ff.) har tolkat förhållandena i norra Ångermanland så att där funnits olika grupper. Utgrävningar vid Norra Åmynnet i Själevad, daterad till ca 150 e.Kr., samtida med Gene–boplatsen, framvisar en helt annan karaktär än denna. De har likartat geografiskt läge, men är helt skilda boplatstyper och utnyttjar helt olika redskapsmaterial. N. Åmynnet kan represen-

tera en grupp som lever på jakt och fångst, och som tillverkar redskap av kvarts och kvartsit. Säljakt och fiske kan vara bidragande faktorer. Hon menar även att "Det är inte helt uteslutet att likartade fångst- och jaktboplatser med en stenteknologi från perioderna förromersk-romersk järnålder även kan påträffas ovanför den gräns som går i norra Ångermanland och som avskiljer Mellannorrland från Övre Norrland i det arkeologiska materialet." (Lindqvist 1992:120).

Det etnologiska och historiska materialet

Kulturmönster och livsformer har skiftat starkt under olika tidsepoker, landsdelar och sociala skikt, och det är dessa skiftningars mönster och konkreta yttringar sedda genom såväl ett historiskt perspektiv som ett samtidsperspektiv som studeras inom etnologin. Variationer i rummets och den sociala skiktningens dimensioner bör ges ett lika stort utrymme som utvecklingen längs tidsaxeln. I det förindustriella samhället baserades ekonomin på en rad näringar och det kan vara svårt att urskilja huvudnäring från binäring. Regionala variationer i livsform och materiell standard uppkom när man tog till vara det naturen bjöd med den teknologi som stod till buds. Inom ett och samma kulturområde kunde en kustby och inlandsby uppvisa helt olika anpassningsmönster. Skilda konsumtionsprofiler och hushållningsmönster, beroende av bl.a. varierande klimat- och terrängförhållanden, avspeglades i årsrytm och arbetsorganisation, i matvanor och boendemiljö. Det kulturlandskap som växte fram präglades genom de mänskliga aktiviteterna. Kolonisation och nyodling pågick ständigt och landskapsbilden blev dynamisk (Hellspong & Löfgren 1977:7ff.).

Västerbottenskusten under järnåldern kan troligen betraktas som ett marginalområde beträffande jordbruk. Marginaljordbruk är ett jordbruk som helt eller i stor utsträckning utnyttjar arealer med låg primärproduktion per arealenhet och där endast en eller ett fåtal kulturväxter kan mogna. Det ställs högre krav på jordkvalitet och klimat vid odling av människoföda än på mark som utnyttjas för bete och slåtter till husdjur och marginaljordbruk är därför i hög utsträckning baserat på boskapsskötsel. Variationerna i mänsklig anpassning till ett marginalitetsområde är emellertid stora och i kustzoner har kombinationen jordbruk och fiske varit vanlig. Även stabila resurser på land som inte kräver intensiv drift, men med produkter som kan användas som bytesmedel för anskaffning av varor man inte själv producerar, modifierar kraven på jordbruksareal. Det är de samlade utnyttjbara resurserna, bestämda av kulturella, ekonomiska och teknologiska villkor, som skapar bosättningsvillkoren. Marginalitet är ett relativt begrepp som mäts i förhållande till något annat och marginalitetsgraden avhänger av vad man ställer den i relation till. Marginalitetsproblemet har också en kulturell aspekt. Driftsformer och

växtkultur måste alltid anpassas till naturförhållandena, men är samtidigt alltid kulturbetingad (Martens 1989:73ff.).

Marginalbosättningen kan endast förstås om man ser den som tillhörande större ekonomiska system, vilkas storlek och organisation är avhängiga av politiska och ekonomiska utvecklingssteg, och marginalitetsområden kan därmed inte enbart ses som reservareal för bosättning under perioder av befolkningspress. De kronologiska problemen rörande bosättningsutveckling och utnyttjande av utmarksressurser blir därmed mycket viktiga (Martens 1989:79).

I kustekonomier uppkom en klar gräns mellan maritima och agrara näringar först vid övergången till specialiserad penninghushållning. Längs Östersjökusten har fisket sedan medeltiden bedrivits av två befolkningskategorier, kustens bönder och städernas fiskeborgare. Bland kustbönderna fanns allt från de jordbrukare i kusttrakterna som flyttade ut till kusten för att säsongsfiska under en stor del av året, till skärgårdens fiskarbönder för vilka fisket varit huvudnäringen i kombination med en rad andra sysslor. Att fisket varit en bondenäring längs östersjökusten beror bl.a. på att rätten till strandfiske tidigt varit knuten till jordägande. Detta har begränsat möjligheten för andra befolkningsgrupper att etablera sig som fiskare. En sammansatt ekonomi har utvecklats där jordbruk, boskapsskötsel, fiske, jakt på säl och sjöfågel, ägg- och duntäkt har ingått i olika hög grad (Hellspong & Löfgren 1977:100 ff.).

Vid fiske har man varit organiserade i fiskelag och uppbyggnaden av dessa har till stor del bestämts av tillgång på och kontroll av naturresurser (rätten till fiske), fångstkapital (båt och redskap), arbetsinsats och expertis (specialkunskap om fångstmetoder och fiskeplatser). Fiskets organisation längs Östersjökusten har påverkats av strandfiskerätten. Ett resultat av denna är att det är gården och inte den enskilde individen som ingår i lagbildningen. Lagen var ofta stabila, med inslag av familj-, släkt- och grannrelationer, men sammansättningen kunde variera i takt med fiskeårets växlingar. Kvinnorna har här kunnat delta i fisket och de ogifta fiskarna var starkt handikappade. Arbetsinsats, äganderätt till redskap och fiskevatten har ofta varit ojämnt fördelat i fiskelaget. Fiske och sälfångst har medfört periodisk bortvaro från hemmet hos många kustsamhällen, vilket medfört att kvinnor i dessa samhällen fått ett större socialt och ekonomiskt ansvar. Arbetsrytmen har varierat mellan intensiva perioder och perioder av stillaliggande (Hellspong & Löfgren 1977:125 ff.).

De historiska källorna från undersökningsområdet har givit detaljerade uppgifter om byarnas läge, storlek och ekonomi under sen medeltid. Det visar sig att de byar som deltog i sälfångst och fiske låg inom 10 km från dåvarande kustlinjen och att kusten var indelad i fångst/fiske områden av 10–15 km bredd (Kvist 1990).

De historiska och etnologiska källorna omtalar också hur fångsten och fisket

organiserades. Man arbetade i fångstlag av 6–8 man, vilket motsvarade ca 5 heman. Järnålderns fångslokaler består oftast av 3–5 tomtningar och varje grupp kan tolkas som motsvarande ett fångstlag från en enskild by. Denna by borde, enligt den etno-historiska modellen, ligga inom en radie av 10 km (Broadbent 1989b).

Det språkliga materialet

Västerbotten och Norrbotten har till skillnad från Mellannorrland inga bebyggelsenamn på *-vin*, *-hem* och *-sta*, något som av somliga tolkats som att den bosfasta befolkningen i Västerbotten under 500-talet e.Kr. måste ha varit fåtalig och gles (Fries 1984:254). I Västerbotten finns dock ett skikt med äldre namn. Dessa namn utgörs av äldre primära naturnamn. Exempel på gamla naturnamn i detta sammanhang är de nutida sockennamnen *Umeå*, *Bureå* och *Bygdeå*, vilka räknats som ursprungliga å-namn, samt de tre nordligaste *-ångernamnen* i Sverige, *Lövånger*, *Hertsånger* och *Kräkånger*. Edlund (1988:98) tolkar dessa namn som givna av människor som färdats utmed bottniska kusten sedan äldsta tid för fångst, fiske och handel. Flera exempel finns på gamla önamn och viknamn. Edlund (1988:101) menar att man tidigare alltför mycket kopplat samman de nordnorrländska namnen och deras ålder med existensen av en fast, jordbrukande befolkning. Flera av kustlandets gamla maritima anknutna namn, t.ex. *Tarv*, *Täfteå* och *Obbola*, får sin förklaring först när de sätts samman med de topografiska förhållanden som rådde på 15- eller 10-metersnivåerna. Namnen bör, enligt Edlund, ses ut ett maritimt perspektiv och som en länk i ett maritimt anknutet kommunikationssystem. Det enda som säkert kan fastslås är att namnen givits av nordbor.

Ett äldre västligt inflytande ses upp till norrbottensgränsen, exemplifierat av *-ånger* -namnen och namnet *Västanbyn* i Lövånger socken (Edlund 1988:118, Holm 1986:61ff). Flera av de postulerade västerbottniska ånamnen har sina närmaste paralleller på norskt område, exempelvis *Tåme* i Byske socken, samt namn som *Bygdeå*, (Ytter- & Inner) *Tavle* och eventuellt även *Ostvik* i Byske (Edlund 1988:118).

I norra Norrland är det endast, med få undantag, i det västerbottniska kustområdet som man finner nordiska namn av någon mera betydande ålder (Edlund 1988:131). Namnen är enligt Edlund (1988:118f) troligen givna av folk från det mellannorrländska området, med ett språk med västliga drag, som under denna tid penetrerade de aktuella kuststräckorna.

Odling finns belagd i Umeå-området från 500-talet e. Kr. och det finns utifrån ortnamn vissa skäl att anta att det kan ha funnits en fåtalig, bofast och jordbrukande befolkning i Västerbottens kustland. Namnet *Täfteå* 'förtäppt vik', i Sävar sn, kan ha givits av de färdmän som färdats efter kusten vid mitten av första

årtusendet, när den topografiska förutsättningen för namnets betydelse förelåg, och kan sedan ha traderats att en lokal befolkning då lokalen inte längre hade någon funktion för dessa färdmän. Namnet bör dock ha varit väl etablerat bland färdmännen och kan ha fortsatt användas när den ursprungliga namngivande lokalen övergivits, eventuellt överflyttat på någon närliggande lokal (Edlund 1988:109ff).

De äldre nordiska namnen i det norrbottniska kustlandet är däremot få. Namnen i Haparanda skärgård synes vara av svenskt ursprung och därtill sannolikt medeltida. Tillkomsten av dessa namn kan sättas i samband med de förhållanden som rådde efter Nöteborgsfreden 1323, då området blev högintressant för de "svenska" härskarna som producent av fisk och pälsbärande djur (Edlund 1988:115). De tidigare sannolikt mera talrika finska namnen överlagras vid denna tid av svenska namn. Möjligen kan denna kolonisation ha utgått från nordisk primärbebyggelse inom det botteniska området, alltså från det västerbotteniska kustområdet (Edlund 1988:136).

Den fåtaliga befolkningen som var bofast efter västerbotteniska kusten expanderade inte nämnvärt under förhistorisk tid och hade ingen anledning att ta i bruk det namntyper som karakteriserade denna expansionsfas söderut, namn på *-sta* etc. Bebyggelserna övertog istället de gamla naturnamnen. Skillnaden gentemot Ångermanland kan i huvudsak relateras till befolkningstätheten. När nästa expansionsfas inleds under medeltid har ett nytt namnmode tagits i anspråk, främst elementet *mark* (Edlund 1988:135).

Kulturgränser och kulturbarriärer

En kulturgräns baseras på en kvalitativ klassindelning av ickekontinuerliga variabler. En kombination av mer eller mindre godtyckliga kvalitativa och kvantitativa gränsvärden kan definiera gränser, förutsatt att antalet observationer är tillräckligt stort för en "kvasikontinuerlig" utbredning. I etnologiskt material avtecknar sig tidigt en påfallande kulturgräns inom det Fennoskandinaviska området. Den har bildat en bromsande barriär mot söder gentemot det norrifrån framväxande mönstret. Kulturbarriären låg ungefär vid Skellefteå–Byskeområdet (eg. Piteå lappmarks sydgräns); norr därom skulle finnas ett icke nordiskt inslag, söder därom mer markant nordisk kultur (Fjellström 1965; 1988:43f). Samma gräns har påtalats av Niilo Valonen (1980:215) och Kustaa Vilkula (1969). "Gränserna" kan enligt Fjellström (1988:44 f.) konkretiseras av ett antal faktorer, såsom de lapska offerfynden, Birkarla-problematiken, Hälsingelagens konungabalk och nordsvensk materiell kultur (representerad av bl.a. kloal, ungsfarsturia, lucksäng, trattslaga, snedväggiga ladan och karsinapata). Den nord-sydliga kontakten etaleras på

bred front under mitten av 1200-talet. Dessförinnan torde det nordbottniska området ha uppvisat en annan befolkningsstruktur, andra normregler, kort sagt andra kognitiva mönster. Uppgiften att Uppsala domkyrka redan 1316 äger ett laxfiske i Ume älv kan visa på att den svenska kronan och kyrkan haft ett mera ursprungligt förhållande till Ume lappmark än till andra lappmarker. Även skattebestämmelsen för den under 1300-talet relativt nykoloniserade Umeå-bygden är anmärkningsvärd. Umeå och Bygdeå hade nämligen ingen ledungsskyldighet utan skulle värja sitt land hemma, förutom två blåskurna skinn per båge. Gränsen understryks alltså även av skattebestämmelserna. Detta talar särskilt starkt för att det norr om Skellefteå-området fanns en annan aktivitet som saknade fast anknytning till centralmakten i området kring Mälaren. Den har antagits vara samiskt kort och gott, men Fjellström anser –baserat på en historisk sägen– att den har ett starkt sydvästfinskt inslag (Fjellström 1988:45f). Julku (1986:186) förlägger gränsen för ett förhistoriskt kvänland till Skellefteåälven.

Även utifrån ortnamnsmaterialen kan man argumentera för en liknande gräns; de riktiga gamla nordiska naturnamnen (som numera är bebyggelsenamn) synes vara långt färre i nuvarande Norrbotten. Upp till Norrbottensgränsen synes som sagt ett gammalt västligt inflytande i ortnamnsförrådet kunna iakttas. I den nordbottniska kustområdet och dess närmaste inlandsområde finns däremot en del finska ortnamn (Edlund 1988:117 ff.). ”Det är sålunda uppenbart att det i det nordvästerbottniska - sydnorrbottniska området finns en kulturbarriär, och att de gamla *nordiska* namnen (tillika med de västligt orienterade) här finner sin nordgräns, de *finska* namnen däremot har här sin sydgräns.” (Edlund 1988: 119.)

Från stenålder och fram till sen medeltid har en växelverkan mellan sydliga och östliga (samt kanske västliga) impulser och intern utveckling påverkat den kulturella utvecklingen av Norrland. Under yngre bronsålder (ca 1000–600 f.Kr.) kan man i det arkeologiska materialet urskilja en gräns som går genom norra Ångermanland och Jämtland, där området norr om gränsen ingår i det nordfennoskandiska området. Området söder därom, som saknar det mesta som utmärker Mälardalen under yngre bronsålder, kan uppfattas som ett eget kulturområde. Längs bottenvikskusten finns förbindelser ändå upp till Norrbotten. Inlandet, norr om gränser, ingår fortfarande i det nordfennoskandiska kulturområdet under förromersk järnålder (ca 600 f.Kr–1), medan det finns forskningsluckor i såväl Mellannorrland som Mälardalen. Under romersk järnålder/folkvandringstid (ca 1–600) kan en klart markerad mellannorrländsk kulturprovins, förbunden med Norge, ses i det arkeologiska materialet. Gränsen mot den nordliga fennoskandiska kulturen är fortfarande markerad, och de nord-sydliga förbindelserna längs kusten består. Från och med vendeltid och till äldre medeltid (ca 600–1200) finns i det arkeologiska materialet en kraftig dominans från mälardalskapen och den mellannorrländska kulturprovinsens sydgräns spelar inte längre någon större roll. Gränsen

mot det nordfennoskandiska området är fortfarande en realitet, men Tornedalen får under perioden inflyttare från södra Finland och Tornedalen. De arkeologiska fynden i norr indikerar kontakter både mot öster och väster. Utmed kusten och glest i inlandet finns även vikingatida föremål av allmänt nordiska eller sydsvenska typer. Med början under 1200-talet får centralmakten med säte i Mälardalen allt större politiskt och ekonomiskt inflytande i Norrland och når ända upp till övre Norrlands kustland. Västerbottens- och Norrbottens inland utgör fortfarande en egen kulturprovins med förbindelser till Finland och möjligen till Finnmark. (Baudou 1986.)

Källkritik

En undersökning i England som grundar sig på arkeologiskt material i jämförelse med historiska källor angående bosättningsmönster, markutnyttjande och ekonomi under perioden 1300–1550 AD ger vid handen att det kända spridningsmönstret för järnåldersbosättning inom området är en kombination av spridningen av arkeologer, av modernt markutnyttjande och exploatering; och säger lite om de verkliga mönstret. Järnåldersbosättningen passar dock klart in i ett mönster av ständiga förändringar och förflyttningar av bebyggelsen genom förhistoriska och historiska perioder. Orsaken till denna rörlighet kan bevisas eller postuleras för en speciell bosättning eller speciell period, men generellt sett finns en variation i bosättningsstorlek och mobilitet av bosättningar i alla perioder. För att gå en annan väg har här istället etnohistoriskt material använts. Det primära målet har varit att konstruera en teori, från vilken en rad spekulativa hypoteser angående bosättning, markutnyttjande och ekonomi under järnåldern kan utvinnas (Brown & Taylor 1978).

Anders Broberg (1984) behandlar, i en uppsats om utvecklingen av bebyggelsen i norra Uppland under perioden sen vikingatid till 1600-tal, problemen vid användandet av olika källmaterial; historiska källor, arkeologiska data och botaniskt material. Konkreta tolkningsproblem kan uppstått då källorna är motsägelsefulla angående den förändring som tycks ha ägt rum. Bilden av utvecklingen är inte alltid entydig. Barknåre by ökar medan grannbyarna läggs öde, och under 1300- och 1400-talen genomförs dessutom stora kyrkbyggen i norra Uppland trots att antalet bebyggelseenheter minskar.

Förklaringarna tycks ligga utanför "topografiska-ekologiska" begränsningar. Samhälleliga och ekonomiska förändringar; ökat skattetryck eller driftsekonomska förändringar som enligt Gissel (1977:130 ff.) förklarar regressionstendenserna på kontinenten och i Sydskandinavien kan inte heller appliceras hos de självägande upplandsbönderna, där de ekonomiska grundvalarna i stort sett blivit oförändrade

under den aktuella perioden och möjligheten till kontroll och styrning av överheten var länge begränsad.

Pesten slog hårt, men ojämnt och kan därmed lämna ett bebyggelsemönster som det vi ser. Men varför tog det då så lång tid att återhämta sig? Under de bebyggelseexpansioner och befolkningsökningar som förekom under 1600–, 1700-talen grasserade också epidemier. Förklaringen kan ligga inom agrasamhällets struktur. Ödeläggelse ”konserveras”, särskilt vid ”fullkolonisationsläge”, och de som blev kvar blev rika och kunde bygga kyrkor.

Kolonisationsbegreppet innehåller i sig faktorer som befolkningsstorlek, resurser och deras distribution, teknologi, social organisation, värden, intressen och konflikter och externa relationer. En faktor kan förskjuta de övriga. Kolonisation och diffusion (e.g. spridning) kan ske samtidigt inom ett givet område, som lider av befolkningspress. Enligt Erik Bylund (1968) kan det röra sig om en gradvis, begränsad spridning utifrån primära enheter, utan markerade vågor eller hopp. Bylund säger sig dock se generationsvisa förändringar i det norrländska materialet, förändringar som *inte* speglar goda och dåliga tider, såsom det oftast framställs i tolkningar av bebyggelseförändringar.

Kognitiva strukturer i Västerbottens kustland

För att skapa hypoteser för kulturlandskapets utveckling måste sociala, ekonomiska och ytterst politiska faktorer och deras förändring studeras. Representerar kustens gravar och tomtningar en annan kulturtradition än den sedentära bygden i Mellannorrland under samma tidsperiod eller kan dessa lämningar ses som en penetrering utifrån denna? Ett viktigt problem i detta sammanhang är relationen mellan gravar och rösen, såväl tidsmässigt som geografiskt och kulturellt. Det fåtal utgrävningar som gjorts visar fynd från såväl söder som öster och väster. Går det att i kustområdet se skillnader i tid och rum för denna fyndspridning och existerar det kulturgränser och kulturbarriärer inom området? Vilken social och spatial organisation har skapat dessa kognitiva strukturer?

Ortnamn, lösfynd och pollenanalys visar att en jordbruksbebyggelse funnits i regionen från ca 500-talet. Dateringar av sälfångstläger i yttre kustbandet har visat fram samma datering och visar dessutom att vikingatiden var en expansiv period i Övre Norrlands kustland. Sydliga impulser har nått det här aktuella undersökningsområdet under hela den förhistoriska tiden. Däremot saknas den utveckling mot bondekultur som sker i Mellannorrland med början under äldre järnålder.

En kolonisation från Mellannorrland kan inte stödjas av arkeologiskt material. En utveckling av jordbruk i liten skala av mellannorrländskt snitt borde ge grav-

och husformer av samma karaktär. Gravformerna efter västerbottenskusten är helt annorlunda än gravarna i den mellannorrländska bondebygden. Den typ av gravar som i västerbottenskusten har sina motsvarigheter finns även i Mellannorrland, men har där inte kunnat knytas till en jordbrukande befolkning (Rathje 1989). Ett geografiskt och kanske kulturellt samband tycks däremot råda mellan områden med järnålderstomtningar och rösen och stensättningar på järnåldersnivåer.

Kan det vara så att dessa rösegravar anlagt utifrån helt andra perspektiv. Vad vet vi om jordbrukets roll hos denna tidiga befolkning - säljakt och boskapsskötsel kanske spelade en mycket mera framträdande roll i ekonomien och de kognitiva systemen har därmed tett sig helt annorlunda än i Mellannorrlands bondebygd. Kognitiva modeller, med arkeologiskt, etnologiskt, historiskt och språkligt material som grund bör kunna ställas upp som utgångspunkt för arkeologisk kartering av området. För att lokalisera järnålderns hitintills okända bebyggelselägen kan man utgå från tre olika hypoteser om ekonomins sammansättning:

1. Odlare och boskapsskötare föredrar områden en bit in från själva kustlinjen, i anslutning till lämpliga odlingsjordar och betesmarker.

2. En ekonomi med tonvikt på maritima resurser kan ha sina boplatser närmare kusten och behöver inte vara beroende av speciella geologiska förutsättningar.

3. En kombination av ovanstående strategier bör avslöja sig genom bebyggelselämningar i båda dessa terränglägen, med permanenta strukturer längre in och mera tillfälliga bosättningar i kustbandet.

LITTERATUR

- Ambrosiani, B. 1971. Arkeologisk undersökning 1966. Hornslandsudde, Rogsta socken, Hälsingland. *RAÄ rapport 1971 B*. Stockholm.
- Baudou, E. 1968. Forntida bebyggelse i Ångermanlands kustland. Arkeologiska undersökningar av norrländska kuströsen. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XVII*. Härnösand.
- Baudou, E. 1973. Icke bofast och bofast i Norrlands förhistoria. I: Bonde- veidemann, bofast- icke bofast i nordisk forhistorie. Foredrag og diskusjoner fra XIII Nordiske arkeologmøte i Tromsø. *Tromsø museums skrifter XIV*. Tromsø.
- Baudou, E. 1977. Ekonomiska strukturer i Norrland under det första årtusendet. *Samhällsforskning kring historiska problem. Uppsatser tillägnade professor Gustav Utterström*. Umeå Studies in Economic History 2. Umeå.
- Baudou, E. 1978. Kronologi och kulturutveckling i mellersta Norrland under stenålder och bronsålder. Studier i Norrländsk forntid. *Acta Bothniensia Occidentalis. Skrifter i Västerbottensk kulturhistoria 1*. Umeå.
- Baudou, E. 1981. *Skrifter från Luleälvprojektet 1*. Umeå.
- Baudou, E. 1986. Ortnamn och nordliga kulturprovinser under järnålder och medeltid. *Tre kulturer 3*. Medlemsbok för Johan Nordlander-sällskapet. Umeå.
- Baudou, E. 1988. Det maritima kulturlandskapet och den arkeologiska forskningen i Norrland. *Det maritima kulturlandskapet kring Bottenviken. Artiklar och studier från Bottenviksprojektet*. (Red. Lars Holstein) Umeå 1988.
- Baudou, E. 1989a. Stability and Long Term Changes in North Swedish Prehistory – An Example of

- Centre-Periphery Relations. *Approaches to Swedish Prehistory* (ed. T. B. Larsson and H. Lundmark). BAR International Series 500. Oxford.
- Baudou, E. 1989*b*. Arkeologisk och språklig kommunikation mellan Norge och Mellannorrland under den äldre järnåldern. *Ortnamnssällskapets i Uppsala Årsskrift* 1989.
- Bergman, I. 1988. Det samiska boplatskomplexet vid Rackträsk, Arjeplog. *Arkeologi i norr* 1. Umeå.
- Bergling, R. 1964. Kyrkstaden i övre Norrland. Skytteanska samfundet No. 3. Umeå.
- Berthelsen, R. 1988. Gårdslokalisering i jernalder og historisk tid i Lofoten og Vesterålen, stabilitet eller labilitet.
- Blomqvist, N. 1986. Bondelunk och utmarksdynamik. Samhällsutveckling i Medelpad och Ångermanland före 1600. *Ångermanland-Medelpad* 1986.
- Broadbent, N. 1979. *Coastal Resources and Settlement Stability*. Aun 3. Inst. för arkeologi. Uppsala universitet. Uppsala.
- Broadbent, N. 1982. *Skellefteåbygdens historia*. del 3. Skellefteå.
- Broadbent, N. 1987*a*. Iron Age and Medieval Seal Hunting Sites. *Research Reports* 5. *Center for Arctic Cultural Research. University of Umeå*.
- Broadbent, N. 1987*b*. Lichenometry and Archaeology. Testing of lichen chronology on the Swedish North Bothnian Coast. *Research Reports* 2. *Center for Arctic Cultural Research. University of Umeå*.
- Broadbent, N. 1988*a*. Järnålderns och medeltidens säljägare i övre Norrlands kustland. *Arkeologi i Norr* 1. Umeå.
- Broadbent, N. 1988*b*. En kort presentation av arkeologiska utgrävningar på Storrebben 1987. *Pitebygdens Fornminnesförening. Årsbok* 1988. Piteå.
- Broadbent, N. 1989*a*. Bjuröklubbs arkeologi. *Oknytt* Nr 1-2 1989:15-23.
- Broadbent, N. 1989*b*. Järnålderns sälfångst i Bottniska viken: om ett nordligt socioekonomiskt och kognitivt system. *Den XVIII Nordiske arkeologkongress. Trondheim. Norge 1989*. (in press)
- Broadbent, N. 1989*c*. En kort redogörelse för nyligen erhållna 14C-dateringar från Bjuröklubb, Grundskatan, Stora Fjäderägg och Stor-Rebben i Västerbotten och Norrbotten. *Bottnisk Kontakt IV. Skellefteå februari 1988*. Mariehamn.
- Broberg, A. 1984. Expansion, stagnation eller regression i det äldre agrarsamhället -en motsägelsefull bild. *Kulturgeografiskt seminarium* 2/84. *Gård och kulturlandskap under järnåldern. Svensk-norskt seminarium i Hudiksvall 18-20 augusti 1983*. (Red. L. Liedgren & M. Widgren).
- Brown, F. & Taylor, C. 1978. Settlement and land use in Northhamptonshire: A comparison between the Iron Age and the Middle Ages. *BAR International Series* (supplementary) 48. 1978. *Lowland Iron Age Communities in Europe*. (Eds. B. Cunliffe & T. Rowley). Oxford.
- Bylund, E. 1968. Generationsvågor och bebyggelsespridning. *Ymer* 1968.
- Christiansson, H. 1969. Obbolagraven och dess runda spännen. *Nordsvensk forntid. Skytteanska samfundets handlingar* 6. Umeå.
- Downs, R.M. & Stea, D. 1977. *Maps in minds. Reflections on Cognitive mapping*. New York.
- Edlund, L-E. 1988. Några maritima perspektiv på det bottniska ortnamnsförrådet. *Det maritima kulturlandskapet kring Bottenviken. Artiklar och studier från Bottenviksprojektet*. Red. L. Holstein).
- Engelmark, R. 1976. The vegetational History of the Umeå Area During the Last 4000 Years. *Early Norrland* 9. KVHAA. Stockholm.
- Engelmark, R. 1982. Ekologiska synpunkter på jordbrukets spridning och etablering i Norrland. Introduksjonen av jordbruk i Norden. Det Norske Videnskapsakademien. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Engelmark, R. 1987. The comparative vegetational history of inland coastal sites i Medelpad, N. Sweden. *Early Norrland* 11. Stockholm.
- Eriksson, L. 1975. Kartering av fornlämningsområde 1966, 1973, Hornslandsudde, Rogsta sn, Hälsingland. *RAÄ-rapport* 1975 B 11. Stockholm.
- Fjellström, P. 1965. Varifrån kommer birkarlarna? *Rig* 1965.

- Fjellström, P. 1988. Älvdalskultur kring Bottenvikens nordligaste spets ur etnologiskt perspektiv. *Det maritima kulturlandskapet kring Bottenviken. Artiklar och studier från Bottenviksprojektet*. Red. L. Holstein).
- Friberg, N. 1983. *Stockholm i bottniska farvatten*. Uppsala.
- Fries, S. 1984. Spännvidden mellan namnets och bebyggelsens ålder belyst av ortnamnsskicket i övre Norrland. *Bebyggelsers og bebyggelsenavnens alder. NORNAs niende symposium i København 25-27 oktober 1982*. (red. V. Dalberg et al.). NORNA-Rapporter 26. Uppsala.
- Gissel, S. 1978. Stednavne og landsbystruktur i Danmark. *Namn och bygd* 1978.
- Grundberg, L. 1992. 1000 år kring Risöfjärden. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland*.
- Grundberg, L. 1992-93. En romartida barngrav från norra Ångermanland. *Ångermanland-Medelpad*.
- Hallström, G. 1949. Lövångers sockens forntid. *Lövånger II*. En sockenbeskrivning under medverkan av flere fackmen.
- Harris, M. 1968. *The rise of anthropological theory*. New York.
- Hellman, B. 1946. Fimbulvintern och fyndlösheten i Norrland. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XII*. Härnösand.
- Helspong, M & Löfgren, O. 1977. *Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid*. Lund.
- Hermodsson, Ö. 1987. Hälsinglands kuströsen. En jämförande analys. *Tor* 21.
- Hermodsson, Ö. 1992. Förhistoria i nordöstra Ångermanland. Avspeglad i resultat från fornminnesinventeringen 1990. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland*. Örnsköldsvik.
- Huggert, A. 1986. Något om förutsättningar för medeltidsarkeologiska undersökningar vid Norrlandskusten. *Arkiv i Norrland* 8. Örnsköldsvik.
- Julku, K. 1986. *Kvenland - Kainuunmaa*. Oulu
- Keesing, R.M. 1987. *Cultural Anthropology*. 2nd ed. New York et al.
- Kivikoski, E. 1967. *Finland. Ancient Peoples and Places* 53. London.
- Kjellström, R. 1983. Staloproblemet i samisk historia. *Folk og ressurser i nord. Foredrag fra Symposium om midt- og nordskandinavisk kultur ved Universitetet i Trondheim, Norges lærerhøgskole 21-23 juni 1982*. Trondheim.
- Klang, L. & Westerberg, J.O. 1990. Säljagarläger och fiskelägen i norr. *Populär arkeologi*. Nr. 2:1990.
- Kokot, W. 1988. Cognitive Ethnologie. I: Fischer, H. (Hg), *Ethnologie*. 2 erw. Aufl. Berlin.
- Kvist, R. 1990. Sälffångsten i den lokala ekonomin i Österbotten och Västerbotten 1551-1610. *Center for Arctic Cultural Research. Umeå University*.
- Larsson, Lars Z. 1984. Kustfornlämningar i Västerbotten. *Arkeologi i Sverige 1981. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Rapport*. Raä 1984:3.
- Larsson, L. Z. 1985. Från Sjnajtja till Kåge - från fjäll till kust. *Arkeologi i Sverige 1982-1983. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Rapport*. Raä 1985:5.
- Liedgren, L. 1988. Några synpunkter kring den agrara bebyggelsen i mellersta Norrland i gränzonen mellan äldre och yngre järnålder. *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder. Rapport fra et bebyggelsearkæologisk forskersymposium i Degerhamn, Öland, s. 2.-4. oktober 1985*. Århus.
- Lindqvist, A.-K. 1991. En ångermanländsk fångst- och jaktboplats från romersk järnålder. Nya rön om stenteknologins kvardröjande. *Markkontakt* 1991:1. Västerbottens Geovetenskapliga Förening. Umeå.
- Lindqvist, A.-K. 1992. Nya perspektiv på Ångermanlands äldre järnålder. *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland*. Örnsköldsvik.
- Löwgren, K. & Olsson, A.-L. 1983. Snöan ett fiskeskär från medeltid till nutid. *Västerbotten* 1983.

Umeå.

- Magnus, B. 1974. Fisker eller bonde? Undersökelse av hustufter på ytterkusten. *Viking. Tidskrift för norrøn arkeologi* 38. Oslo.
- Magnusson, G. 1986. *Lågteknisk järnhantering i Jämtlands län*. Järnkontorets historiska skriftserie 22. Stockholm.
- Martens, I. 1989. Bosetningsvilkår og ressursutnyttelse i Norge - Et marginalitetsproblem? *Universitetets Oldsaksamling. Årsbok 1986-88*. Oslo 1989.
- Meinander, C.F. 1977. Forntiden i svenska Österbotten. *Svenska österbottens historia* I. Vasa.
- Nilsson, A-C. 1988. *Tomtningar från yngre järnåldern utmed Övre Norrlands kustland*. C-uppsats. Inst. för arkeologi. Umeå universitet.
- Norman, P. 1993. Medeltida utskärsfiske. En studie av fornlämningar i kustmiljö. Stockholm.
- Näsman, U. 1988. Den folkvandringstida krisen i Sydskandinavien, inklusive Öland och Gotland. *Folkevandringstiden i Norden*. (U.Näsman & J. Lund): 227-255.
- Olofsson, I. & Lindström, L. 1981. Fiskelägen och tomtningar i västra Bottenvikens skärgård. C-uppsats. Inst. för arkeologi. Umeå universitet.
- Rathje, L. 1990. Ortnamn och arkeologi. En jämförande materialanalys i nio ångermanländska kustsocknar. *Arkeologi i norr* 4. Umeå.
- Selinge, K.-G. 1977. Järnålderns bondekultur i Västernorrland. *Västernorrlands förhistoria*. Härnösand.
- Selinge, K.-G. 1979. *Agrarian Settlements and Hunting Ground. A Study of the historic Culture Systems in a North Swedish River Valley*. Theses and Papers in North-European Archaeology 8. Stockholm.
- Serning, I. 1960. *Övre Norrlands järnålder*. Umeå.
- Sjöberg, R. 1987. Undersökningar av fornminnesplatser inom Forsa socken i Hälsingland, med schmidt test-hammer och Lichenometrisk datering på Hornlandsudde. *Center for Arctic and Cultural Research. Research reports* 6. Umeå.
- Spradley, J.P. 1980. *Participant Observations*. New York et al.
- Stoklund, B. 1982. Tre modeller for studiet af vestnordisk byggeskikk. *Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år. Tradisjon og forandring fra romertid til det 19. århundre*. AmS-skrifter 7. Arkeologisk museum i Stavanger. (Red. Myhre, B, Stoklund, B. & Gjørder, P.) Stavanger 1982.
- Sundqvist, L. 1993. Järnåldersfynden vid Harsjö, Bureå. *Västerbotten* 1993. Umeå.
- Sundström, H., Vahola, J & Koivunen, P. 1981. The Earliest Settlement in the Tornio (Torne) River Valley. An Example of Inter-Disciplinary Research. *Desertation and Land Colonization in the Nordic Countries c 1300-1600*. Stockholm.
- Tegengren, H. 1965. Hunters and Amazones: Seasonal Migrations in Older Hunting and Fishing Communities. *Hunting and Fishing*. Red. H. Hvarfner. Norrbottens Museum. Luleå.
- Valonen, N. 1980. Den finska folkkulturen i Nordskandinavien: särskilt skidans historia. *Nordskandinaviens historia i tvärvetenskaplig belysning*. Umeå.
- Varenius, C. 1978. Inventering i marginalområde: spår av primitiv kustbosättning. *Fornvännen* 73. Stockholm.
- Westerberg, H. 1964. Lämningar efter gammal fångstkultur i Hornlandsområdet. *Fornvännen* 59. Stockholm.
- Vilkuna, K. 1969. *Kainu - Kvänland. Ett finskt - norskt - svenskt problem*. Uppsala.
- Zachrisson, I. 1976. Lapps and Scandinavians. Archaeological finds from Northern Sweden. *Early Norrland* 10. Stockholm.
- Zwelebil, M. & Rowley-Conwy, P. 1984. Transition to Farming in Northern Europe. A Hunter-Gatherer Perspective. *Norwegian Archaeological Review*